

N.M. O'KTAMOV*Mustaqil tadqiqotchi*

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLILIK RISKINI BAHOLASHNING XORIJIY TAJRIBASI

Annotatsiya: Ushbu maqola tijorat banklarida likvidlilik riskini baholashning xalqaro tajribasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot 2007-2008 yillardagi global moliyaviy inqirozdan keyin shakllangan Basel III standartlari va xalqaro banklar amaliyotini o'rganadi. Maqolada likvidlik qoplash nisbati tahlil qilingan. AQSh, Yevropa Ittifoqi, Buyuk Britaniya, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarning bankchilik nazorati organlarining likvidlilik riskini boshqarish tajribasi qiyosiy kontekstda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida tijorat banklarida likvidlilik riskini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan vositalar, ko'rsatkichlar va amaliy mexanizmlar aniqlandi.

Kalit so'zlar: likvidlilik riski, Basel III, LCR, tijorat banklari, likvidlilik boshqaruvi

FOREIGN EXPERIENCE IN ASSESSING LIQUIDITY RISK IN COMMERCIAL BANKS

Abstract: This article is devoted to a comprehensive analysis of international experience in assessing liquidity risk in commercial banks. The study examines Basel III standards and international banking practices that emerged after the 2007-2008 global financial crisis. The article provides a detailed analysis of the Liquidity Coverage Ratio. The experience of liquidity risk management of banking supervisory bodies of the USA, the European Union, Great Britain, Japan, and other developed countries is considered in a comparative context. As a result of the study, the tools, indicators, and practical mechanisms necessary for effective liquidity risk management in commercial banks were determined.

Keywords: liquidity risk, Basel III, LCR, commercial banks, liquidity management

Kirish

Zamonaviy bank tizimida likvidlilik riski moliyaviy barqarorlikning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Bank likvidligi deganda, bank o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq hajmda bajarish qobiliyati tushuniladi. Likvidlilik riski esa, bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun zarur bo'lgan likvidlarni yetarli miqdorda ta'minlay olmaslik ehtimoli sifatida belgilanadi.

Bu risk bankning kundalik operatsion faoliyatidan tortib, uzoq muddatli strategik rejalashtirishgacha barcha jihatlariga ta'sir ko'rsatadi.

2007-2008 yillardagi global moliyaviy inqiroz likvidlilik riskining zamonaviy bankchilik tizimi uchun qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib berdi. AQSh ipoteka bozoridagi muammolar natijasida yuzaga kelgan inqiroz butun dunyo moliya tizimiga tarqalib, ko'plab yirik banklar va moliya institutlarining qiyinchiliklarga duch kelishiga sabab bo'ldi. Inqirozning eng ta'sirchan jihati shundaki, ko'plab banklar formal jihatdan yetarli kapitalga ega bo'lishlariga qaramay, likvidlilik tanqisligi tufayli og'ir vaziyatga tushdilar. Bu hodisa shuni ko'rsatdiki, kapital yetarliligi o'zi bankning barqarorligini kafolatlash uchun yetarli emas, balki likvidlilik boshqaruvi ham bir xil darajada muhimdir.

2007 yil sentyabrda Northern Rock banki Buyuk Britaniyada likvidlilik inqirozi tufayli Bank of England dan favqulodda yordam so'rashga majbur bo'ldi. Bu hodisa o'nlab yillar davomida Britaniya moliya tizimida ro'y bermagan bank panikasidir deb baholandi va omonatchilarning bank oldida uzun navbatlar yaratib, o'z mablag'larini yechib olishga shoshilishiga olib keldi. Bu voqea shuni ko'rsatdiki, hatto rivojlangan va barqaror deb hisoblangan bozorlarda ham omonatchilarning ishonchini yo'qotish qanchalik tez sodir bo'lishi va qanchalik halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Northern Rock holati klassik bank panikasidir, u bir necha kun ichida barqaror bank deb hisoblangan institutni qulash arafasiga olib keldi.

Adabiyotlar sharhi

Likvidlilik riski va uning boshqarilishi masalasi ko'plab xalqaro tadqiqotchilar va amaliyotchilar e'tiborini tortgan. Basel Qo'mitasining hujjatlari bu sohadagi asosiy regulyativ baza hisoblanadi. 2008 yilda Basel Qo'mitasi "Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision" nomli muhim hujjatni nashr etdi. Bu hujjat o'n yetti ta asosiy tamoyilni o'z ichiga oladi va banklar hamda nazorat organlari uchun amaliy ko'rsatmalar beradi. Hujjatda likvidlilik riski boshqaruvining strategik ahamiyati, boshqaruv organlarining javobgarligi, likvidlilik o'lchash va monitoring vositalari, stress-testing, moliyalashtirish rejalashtirish va boshqa muhim jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan [1]. Bu tamoyillar global moliyaviy inqirozdan olingan saboqlar asosida ishlab chiqilgan va zamonaviy likvidlilik riski boshqaruvining asosiy qoidalarini belgilaydi.

2010 yil dekabrda "Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring" hujjati e'lon qilindi va bu hujjatda Likvidlilik Qoplash Nisbati hamda Barqaror Moliyalashtirish Nisbati standartlari birinchi marta taqdim etildi [2]. Bu standartlar likvidlilik riskini miqdoriy baholashning birinchi xalqaro miqyosdagi harmonizatsiyalashgan usullaridir. 2013

yil yanvarida esa “Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools” hujjati nashr etildi va Likvidlik Qoplash Nisbati standartining yakuniy versiyasi taqdim etildi [3]. Bu hujjatlar likvidlilik riski sohasidagi eng nufuzli manbalar hisoblanadi va deyarli barcha mamlakatlar o‘z milliy bankchilik nazorati tizimlarini ushbu hujjatlarga asoslanib tuzadi.

Akademik tadqiqotlar ham likvidlilik riski masalasini turli jihatlaridan o‘rgangan. Hong, Huang va Wu 2014 yilda “The information content of Basel III liquidity risk measures” maqolasida Basel III likvidlilik ko‘rsatkichlarining axborot qiymatini tahlil qildilar. Mualliflar AQSh tijorat banklarining ma‘lumotlaridan foydalanib, Likvidlik Qoplash Nisbati va Barqaror Moliyalashtirish Nisbati ko‘rsatkichlarining bank riskini bashorat qilishdagi samaradorligini baholadi [4]. Ularning tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, likvidlilik nisbatlari bank moliyaviy ahvoli haqida qimmatli axborot beradi va bozor ishtirokchilari tomonidan bank riskini baholashda foydalanilishi mumkin. Tadqiqot natijasida ma‘lum bo‘ldiki, yuqori likvidlilik nisbatlari past bankrotlik ehtimoli va yuqori bozor bahosi bilan korrelyatsiya qiladi.

O. Golubeva, M. Duljic va R. Keminen 2019 yilda nashr etilgan tadqiqotlarida Yevropa banklari misolida Basel III likvidlilik talablarining bank daromadlilikiga ta‘sirini o‘rgandilar. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, likvidlilik nisbatlarining oshishi qisqa muddatda bank rentabelligini kamaytirishi mumkin, chunki banklar kamroq daromadli ammo yuqori likvidli aktivlarni ushlab turishga majbur bo‘ladi. Biroq, uzoq muddatda likvidlilik talablarini bajarish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi va bu esa bankning uzoq muddatli qiymatini oshiradi [5]. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, yaxshi likvidlilik boshqaruviga ega bo‘lgan banklar moliyaviy inqiroz davrida kamroq zarar ko‘radilar va tezroq tiklanishadi. Bu natija banklarni likvidlilik riskini jiddiy qabul qilishga va unga strategik ahamiyat berishga rag‘batlantiradi.

G. Giordana va I. Schumacher 2013 yilda “Bank liquidity risk and monetary policy” maqolasida pul-kredit siyosati va likvidlilik riski o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qildi. Mualliflar Basel III likvidlilik standartlarining ijrosiga markaziy banklarning faol yondashuvini tavsiya qildi. Ularning fikricha, markaziy banklar likvidlilik taqsimlash mexanizmlarini zamonaviylashtirishi va banklarga likvidlilik stress davrlari uchun tegishli qo‘llab-quvvatlash berishga tayyor bo‘lishi kerak. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, pul-kredit siyosatining yumshatilishi yoki qattiqashtirilishi banklarning likvidlilik pozitsiyasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi va regulyatorlar bu o‘zaro ta‘sirni hisobga olishlari zarur [6].

Federal Reserve Bank tomonidan 2015 yilda nashr etilgan “The Liquidity Coverage Ratio and Corporate Liquidity Management” tadqiqoti Likvidlik Qoplash Nisbati talabining korporativ likvidlilikni boshqarishga ta‘sirini tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Likvidlik Qoplash Nisbati talabining joriy etilishi AQSh

bankla rida yuqori sifatli likvid aktivlarning sezilarli ravishda oshishiga olib keldi va banklar o'z likvidlilik pozitsiyalarini yanada konservativ boshqarmoqda [7]. Yevropa Tizimli Risk Kengashi 2025 yilning yanvar oyida "Systemic liquidity risk: a monitoring framework" hisobotini nashr etdi va ushbu hisobotda tizimli likvidlilik riskini monitoring qilish uchun kompleks tizim taklif etilgan. Hisobotda faqat individual bank darajasida emas, balki butun tizim darajasida likvidlilik riskini baholash muhimligi ta'kidlandi.

Bank for International Settlements Financial Stability Institute tomonidan 2025 yilda nashr etilgan "Liquidity stress tests for banks – range of practices and possible extensions" maqolasida turli mamlakatlar tajribasida qo'llaniladigan stress-testing usullari tahlil qilindi. Maqola shuni ko'rsatdiki, stress-testing metodologiyalari mamlakatlar va banklar o'rtasida sezilarli farq qiladi, ammo asosiy tamoyillar o'xshash hisoblanadi [8]. Maqolada stress-testingni yanada takomillashtirish bo'yicha bir qator takliflar berilgan, jumladan banklararo o'zaro ta'sir va tizimli riskni hisobga olish zaruriyati ta'kidlangan. Bu tadqiqotlar va ko'plab boshqa ilmiy ishlar likvidlilik riski sohasida bilimlarni chuqurlashtirmoqda va amaliyotchilar uchun muhim yo'riqnomaga vazifasini o'tamoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy tadqiqot tijorat banklarida likvidlilik riskini baholashning xalqaro tajribasini o'rganishga qaratilgan bo'lib, kompleks va ko'p qirrali yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotda bir nechta ilmiy usullar birgalikda qo'llanildi va bu usullarning kombinatsiyasi mavzuni turli jihatlardan chuqur o'rganish imkonini berdi. Tahliliy usul Basel Qo'mitasi hujjatlari, xalqaro standartlar va akademik adabiyotlarni chuqur tahlil qilishda qo'llanildi. Bu usul likvidlilik riski kontseptsiyasini, uning o'lchovlarini va baholash metodologiyasini tushunish uchun zarur bo'ldi. Tahliliy usul orqali biz nazariy bazani mustahkamladik va asosiy tushunchalar hamda g'oyalarni aniqladik. Bu usul barcha keyingi tadqiqot bosqichlari uchun poydevor vazifasini o'tadi va nazariy ramka yaratadi.

Qiyosiy usul turli mamlakatlar va mintaqaviy bankchilik nazorati organlarining likvidlilik riskini tartibga solish yondashuvlarini taqqoslashda muhim rol o'ynadi. Ushbu usul yordamida AQSh, Yevropa Ittifoqi, Buyuk Britaniya, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarning regulativ amaliyotlari qiyoslandi. Qiyosiy tahlil nafaqat o'xshashliklarni, balki muhim farqlarni ham aniqlash imkonini berdi. Har bir mamlakatning o'ziga xos sharoitlari, tarixiy tajribasi va milliy xususiyatlari regulativ yondashuvlarga ta'sir ko'rsatadi va bu farqlarni tushunish global tajribani milliy kontekstga moslash tirishda muhim ahamiyatga ega. Qiyosiy usul eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash va har bir yondashuvning afzalliklari hamda kamchiliklarini baholash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Likvidlik qoplash nisbati Basel III standartlarining markaziy elementi bo'lib, banklarning qisqa muddatli likvidlik barqarorligini ta'minlashga qaratilgan fundamental ko'rsatkichdir. Bu nisbatning asosiy maqsadi bankning o'ttiz kalendar kun davomida jiddiy stress stsenariysi sharoitida o'z likvidlik ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli miqdorda yuqori sifatli likvid aktivlarga ega bo'lishini ta'minlashdir. Likvidlik qoplash nisbati standartining asosiy g'oyasi shundaki, bank stress stsenariyining o'ttizinchi kunigacha omon qolishi kerak va bu vaqt ichida boshqaruv va nazorat organlari tegishli tuzatish choralari ko'rish yoki bankni tartibli ravishda qayta tashkil etishi mumkin bo'lishi lozim. Bu standart inqiroz davrida tez-tez kuzatilgan likvidlikning keskin yo'qolishi holatlariga javob sifatida ishlab chiqilgan va banklarga minimal likvidlik bufferlari bilan ishlashga yo'l qo'ymaydi.

Likvidlik qoplash nisbati yuqori sifatli likvid aktivlar zaxirasi ni keyingi o'ttiz kalendar kun uchun umumiy sof pul chiqimlariga bo'lish orqali hisoblanadi va bu nisbat kamida yuz foizga teng yoki undan yuqori bo'lishi kerak. Suratda yuqori sifatli likvid aktivlar zaxirasi turadi va bu aktivlar stress sharoitida tezda va minimal zarar bilan naqd pulga aylantirilishi mumkin bo'lgan aktivlardir. Maxrajda stress stsenariysi sharoitida keyingi o'ttiz kun davomida kutilayotgan sof pul chiqimlari joylashgan bo'lib, bu qiymat pul chiqimlari va pul kirimlarining farqi sifatida aniqlanadi. Nisbat kamida yuz foiz darajasida bo'lishi kerak, ya'ni bank o'ttiz kunlik stress davrida zarur bo'lgan barcha pul chiqimlarini qoplash uchun yetarli yuqori sifatli likvid aktivlarga ega bo'lishi lozim.

Yuqori sifatli likvid aktivlar Basel III standartlarida uch darajaga bo'linadi va har bir darajaning o'z talablari va cheklovlari mavjud. Birinchi daraja aktivlar cheksiz miqdorda saqlanishi mumkin va hech qanday diskont qo'llanilmaydi. Bu aktivlar eng yuqori sifat va likvidlikka ega deb hisoblanadi. Birinchi daraja aktivlarga naqd pul va markaziy bankdagi rezervlar kiradi, chunki bu mablag'lar har qanday vaqtda foydalanilishi mumkin. Nol foiz risk og'irligiga ega suveren qimmatli qog'ozlar, ya'ni eng yuqori reytingli davlat obligatsiyalari ham bu kategoriyaga kiradi, chunki ular juda likvid va xavfsiz hisoblanadi. Ba'zi xalqaro moliyaviy institutlarning qimmatli qog'ozlari, masalan Bank for International Settlements, International Monetary Fund va European Central Bank chiqargan qimmatli qog'ozlar ham birinchi daraja aktivlar hisoblanadi, chunki ularning likvidligi va kafolatligi juda yuqori.

Ikkinchi A daraja aktivlar umumiy yuqori sifatli likvid aktivlarning maksimal qirq foizini tashkil etishi mumkin va bu aktivlarga o'n besh foiz diskont qo'llaniladi. Bu kategoriyaga yigirma foiz risk og'irligiga ega suveren qimmatli qog'ozlar kiradi, ya'ni past riskli ammo nol foiz risk og'irligiga ega bo'lmagan davlat obligatsiyalari. AA minus va undan yuqori reytingga ega korporativ obligatsiyalar ham ikkinchi A

daraja aktivlar hisoblanadi, chunki ularning kreditliligi yuqori va bozorda likvidligi kuchli. Qoplangan obligatsiyalar yoki covered bonds ham bu kategoriyaga kiradi va ular o'z mohiyatiga ko'ra ikki marta kafolatlangan qimmatli qog'ozlardir, chunki ular emitent bankning umumiy majburiyati hamda maxsus aktivlar to'plami bilan ta'minlangan.

Ikkinchi B daraja aktivlar milliy nazorat organlarining ruxsati bilan, maksimal o'n besh foiz miqdorida va katta diskont bilan kiritilishi mumkin. Turar joy ipotekasi bilan ta'minlangan qimmatli qog'ozlar yigirma besh foiz diskont bilan kiritilishi mumkin va bu aktivlar ipoteka kreditlari to'plami bilan ta'minlangan sekyuritizatsiyalangan qimmatli qog'ozlar dir. BBB minus dan BBB plyus gacha reytingli korporativ obligatsiyalar ellik foiz diskont bilan kiritilishi mumkin va bu nisbatan past reytingli ammo hali ham investitsion darajadagi obligatsiyalardir. Ikkinchi B daraja aktivlarning kiritilishi milliy regulyatorlarning ixtiyoriga qoldirilgan va bu mamlakatning moliyaviy bozoridagi yuqori sifatli aktivlarning yetarliligi bilan bog'liq. Ba'zi rivojlanayotgan bozorlarda yetarli miqdorda birinchi daraja va ikkinchi A daraja aktivlar mavjud emasligi sababli, ikkinchi B daraja aktivlarni qo'shish zarur bo'lishi mumkin.

Likvidlik qoplash nisbati stress stsenariysi bir qator og'ir voqealarni o'z ichiga oladi va bu voqealar 2007-2008 moliyaviy inqiroz davrida kuzatilgan real hodisalarga asoslangan. Pul chiqimlari qismida chakana omonatlarning qisman yechib olinishi kutiladi va bu miqdor omonatlarning turlicha darajada, barqaror omonatlar uchun besh foizdan kam barqaror omonatlar uchun o'n va undan ortiq foizgacha tashkil etadi. Ulgurji moliyalashtirishning qisman yo'qolishi ham hisobga olinadi va bu banklararo bozor va katta korporativ mijozlar tomonidan mablag'lar yechib olinishini anglatadi. Qisqa muddatli qarz mablag'larining uzilishi kutiladi, ya'ni bozordan yangi mablag' jalb qilish imkoniyati jiddiy cheklangan deb hisoblanadi. Derivativ bitimlar bo'yicha qo'shimcha garov talablari mavjud bo'ladi va bozor o'zgaruvchanligi oshganda banklar qo'shimcha collateral taqdim etishga majbur bo'lishi mumkin. Ishlatilmagan kredit liniyalari bo'yicha kutilmagan tortishlar sodir bo'ladi va mijozlar o'z kredit liniyalarini faol ravishda ishlatishni boshladilar. Reputatsiya riskini kamaytirish uchun ba'zi majburiyatlarni bajarish zarurati tug'ilishi mumkin, garchi bu majburiyatlar shartnoma bo'yicha majburiy bo'lmasa ham.

Pul kirimi qismida kredit va qimmatli qog'ozlar bo'yicha to'lovlar hisobga olinadi, ammo bu kirimlar cheklangan darajada tan olinadi. Operatsion tushilmalar va boshqa oddiy biznes faoliyatidan keladigan pul oqimlari ham hisobga olinadi. Muhim cheklov shundaki, pul kirimlarining umumiy hajmi pul chiqimlarining maksimal yetmish besh foizi bilan chegaralanadi, chunki stress davrida barcha kutilayotgan pul kirimlari amalga oshmasligi mumkin va banklar faqat pul

chiqimlariga tayangan holda likvidlikni rejalashtirishi lozim. Bu cheklov banklarni ortiqcha darajada pul kirimlariga tayanishdan saqlaydi va ularni yetarli likvidlik bufferlari bilan ishlashga majbur qiladi. Likvidlik qoplash nisbati standartining bosqichma-bosqich joriy etilishi Basel Qo'mitasi tomonidan rejalashtirilgan va bu bankchilik tizimiga adaptatsiya qilish uchun yetarli vaqt berish maqsadida amalga oshirildi. Ikki ming o'n beshinchi yil birinchi yanvardan minimal talab oltmish foiz darajasida belgilandi va keyin har yili o'n foizdan oshirildi. Ikki ming o'n oltinchi yil birinchi yanvardan yetmish foiz, ikki ming o'n yettinchi yil birinchi yanvardan sakson foiz, ikki ming o'n sakkizinchi yil birinchi yanvardan to'qson foiz va nihoyat ikki ming o'n to'qqizinchi yil birinchi yanvardan barcha xalqaro faoliyat yurituvchi banklar kamida yuz foiz Likvidlik qoplash nisbati darajasini ta'minlashlari shart bo'ldi. Bu bosqichma-bosqich yondashuv banklarga o'z balanslarini, aktivlar tuzilmasini va moliyalashtirish strategiyasini asta-sekin moslashtirish imkonini berdi va moliyaviy bozorlarga haddan tashqari zarba bermadi.

Barqaror moliyalashtirish nisbati uzoq muddatli likvidlik barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ikkinchi muhim Basel III likvidlik standartdir. Likvidlik qoplash nisbati qisqa muddatli o'ttiz kunlik gorizont uchun mo'ljallangan bo'lsa, Barqaror moliyalashtirish nisbati bir yillik gorizont uchun strukturaviy likvidlik nisbati hisoblanadi. Uning maqsadi bankni aktivlar va majburiyatlarning barqaror muddatlar tuzilmasini saqlab turishga rag'batlantirish va haddan tashqari qisqa muddatli moliyalashtirishga bog'liqlikni kamaytirishdir. Barqaror moliyalashtirish nisbati mavjud barqaror moliyalashtirish ni talab qilinadigan barqaror moliyalashtirishga bo'lish orqali hisoblanadi va bu nisbat ham kamida yuz foizga teng yoki undan yuqori bo'lishi kerak.

Mavjud barqaror moliyalashtirish bankning kapital va majburiyatlari bo'yicha hisoblanadi va har bir kategoriya uchun mavjud barqaror moliyalashtirish koeffitsienti belgilangan. Kapital va bir yildan ortiq muddatli qarzlar yuz foiz koeffitsient bilan hisobga olinadi, chunki ular eng barqaror moliyalashtirish manbasi hisoblanadi va uzoq muddatli majburiyatlarni qoplash uchun to'liq ishlatilishi mumkin. Olti oydan bir yilgacha muddatli barqaror omonatlar to'qson foiz koeffitsient bilan hisoblanadi, chunki ular nisbatan qisqaroq muddatli ammo hali ham barqaror deb hisoblanadi. Olti oydan kam muddatli chakana omonatlar ham to'qson foiz koeffitsient bilan hisobga olinadi, chunki chakana omonatlar odatda bankdan tez chiqib ketmaydi va barqaror moliyalashtirish manbasi hisoblanadi. Olti oydan kam muddatli ulgurji moliyalashtirish ellik foiz koeffitsient bilan hisoblanadi, chunki bu manbalar nisbatan kamroq barqaror va stress davrida tezroq chiqib ketishi mumkin. Boshqa majburiyatlar noldan ellik foizgacha bo'lgan koeffitsientlar bilan hisobga olinadi va bu ularning barqarorlik darajasiga bog'liq.

Talab qilinadigan barqaror moliyalashtirish bankning aktivlari va balansdan tashqari bandliklari bo'yicha hisoblanadi va bu ham turli koeffitsientlar asosida amalga oshiriladi. Naqd pul va markaziy bank rezervlari nol foiz koeffitsient bilan hisobga olinadi, chunki ular allaqachon to'liq likvid va qo'shimcha barqaror moliyalashtirishni talab qilmaydi. Bir yildan kam muddatli suveren qimmatli qog'ozlar besh foiz koeffitsient bilan hisoblanadi, chunki ular juda yuqori likvidli va kam barqaror moliyalashtirishni talab qiladi. Bir yildan kam muddatli AA minus va undan yuqori korporativ obligatsiyalar o'n besh foiz koeffitsient bilan hisobga olinadi. Yuqori sifatli ipoteka kreditlari o'ttiz beshdan oltmish besh foizgacha bo'lgan koeffitsientlar bilan hisoblanadi va bu kreditning xususiyatlariga bog'liq. Oddiy kreditlar oltmish beshdan sakson besh foizgacha bo'lgan koeffitsientlar bilan hisoblanadi. Boshqa aktivlar sakson beshdan yuz foizgacha bo'lgan koeffitsientlar bilan hisobga olinadi va eng kam likvid aktivlar yuz foiz koeffitsient talab qiladi, ya'ni ular to'liq barqaror moliyalashtirish bilan qoplanishi kerak.

Barqaror moliyalashtirish nisbati minimal talab sifatida ikki ming o'n sakkizinchi yil birinchi yanvardan joriy etildi va ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ushbu sanadan minimal yuz foiz Barqaror Moliyalashtirish Nisbati talabini qo'ydilar. Ba'zi mamlakatlar bosqichma-bosqich joriy etish rejasini qo'lladilar va dastlab sakson yoki to'qson foizdan boshlashdi, keyin esa ikki-uch yil ichida yuz foizga yetkazdilar. Barqaror Moliyalashtirish Nisbati banklar uchun strategik ahamiyatga ega, chunki u uzoq muddatli biznes modelini belgilaydi va moliyalashtirish strategiyasini shakllantiradi. Banklar o'zlarining aktivlar tuzilmasini va moliyalashtirish manbalarini bu talabga moslashtirishlari kerak va bu jarayon ko'pincha bir necha yil davom etadi.

To'plangan empirik ma'lumotlar asosida xalqaro tijorat banklarining Likvidlik qoplash nisbati ko'rsatkichlari tahlil qilindi va quyidagi jadvalda o'n ikki ta yirik global bankning 2015 yildan 2023 yilgacha bo'lgan davr uchun Likvidlik qoplash nisbati dinamikasini keltiramiz. Quyidagi 1-jadvaldan bir nechta muhim tendentsiyalar va xulosalar kelib chiqadi. Barcha tahlil qilingan banklar yuz foizdan yuqori Likvidlik qoplash nisbati darajasini saqlamoqda va bu xalqaro standartlarga to'liq muvofiqlikni ko'rsatadi. Hatto eng past ko'rsatkichga ega bo'lgan Wells Fargo ham 2015 yilda yuz ikki foizni ko'rsatgan va 2023 yilda yuz yigirma bir foizga yetgan. Bu shuni anglatadiki, global banklar nafaqat minimal talablarni bajarishadi, balki qo'shimcha xavfsizlik buferlarini ham saqlab turishadi. Shveytsariya banklari eng yuqori Likvidlik Qoplash Nisbati darajasiga ega va bu Shveytsariya regulyatorlarining qat'iy talablari hamda banklarning konservativ yondashuvini aks ettiradi. UBS banki doimiy ravishda yuz ellik foiz atrofida ko'rsatkichni saqlab turmolda va bu bankchilikda eng yuqori likvidlik standartlaridan biridir. Credit

Suisse 2023 yilda UBS tomonidan sotib olingani sababli ko'rsatkich biroz pasaygan, ammo hali ham yuz o'ttiz sakkiz foiz darajasida qolmoqda.

1-jadval

Xalqaro tijorat banklarining LCR ko'rsatkichlari (2015-2023) [9]

№	Bank nomi	Mamlakat	2015	2017	2019	2021	2023
1.	JP Morgan Chase	AQSh	104%	109%	113%	117%	125%
2.	Bank of America	AQSh	105%	111%	115%	120%	127%
3.	Citigroup	AQSh	108%	113%	119%	123%	130%
4.	Wells Fargo	AQSh	102%	107%	114%	116%	121%
5.	HSBC Holdings	Buyuk Britaniya	115%	121%	131%	138%	144%
6.	Barclays	Buyuk Britaniya	110%	117%	126%	132%	139%
7.	Deutsche Bank	Germaniya	112%	119%	128%	135%	142%
8.	BNP Paribas	Fransiya	109%	115%	123%	129%	136%
9.	Credit Suisse	Shveytsariya	140%	145%	155%	162%	138%
10.	UBS	Shveytsariya	132%	138%	147%	153%	159%
11.	Mitsubishi UFJ	Yaponiya	116%	122%	130%	136%	143%
12.	Mizuho Financial	Yaponiya	113%	119%	127%	133%	140%

Likvidlik qoplash nisbati darajasi yildan-yilga oshib bormoqda va bu tendentsiya banklarning likvidlik bufferlarini oshirishdagi strategiyasini ko'rsatadi. AQSh banklari o'rtacha yigirma foizdan ortiq o'sishni ko'rsatdilar va JP Morgan Chase yuz to'rt foizdan yuz yigirma besh foizgacha, Bank of America yuz besh foizdan yuz yigirma yetti foizgacha ko'tarildi. Yevropa banklari yanada yuqori sur'atlar bilan o'sdilar va HSBC yuz o'n besh foizdan yuz qirq to'rt foizgacha, Deutsche Bank yuz o'n ikki foizdan yuz qirq ikki foizgacha ko'tarildi. Bu Yevropa Markaziy Bankining qo'shimcha talablari va qarz inqirozi xavfi tufayli ehtiyotkorlik tufaylidir. Yaponiya banklari ham barqaror o'sish ko'rsatmoqda va Mitsubishi UFJ yuz o'n olti foizdan yuz qirq uch foizgacha, Mizuho yuz o'n uch foizdan yuz qirq foizgacha o'sdi.

Monitoring va hisobot tizimini yaratish muhim bo'lib, banklar choraklik Likvidlik qoplash nisbati va Barqaror moliyalashtirish nisbati hisobotlarini Markaziy bankka taqdim qilishlari lozim. Har oy muhim valyutalar ya'ni so'm, dollar va evro bo'yicha likvidlik pozitsiyasini monitoring qilish zarur. Moliyalashtirish kontsentratsiyasi bo'yicha oylik hisobotlar talab qilinishi kerak, chunki haddan tashqari kontsentratsiya xavfli. Stress-testing tizimini joriy etish Markaziy bank darajasida yillik tizimli likvidlik stress-testlarini o'tkazishni talab qiladi. Stsenariylarda O'zbekiston iqtisodiyotiga xos risklarni hisobga olish zarur bo'lib, valyuta kursi keskin o'zgarishi ya'ni so'm devalvatsiyasi stsenariysi, eksport

tushumlari keskin kamayishi ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlari, gaz va ba shqa eksport mahsulotlari narxlarining tushishi stsenariysi, omodat bozorida ishonch yo'qolishi stsenariysi, chet el investitsiyalari chiqib ketishi stsenariysi ishlab chiqilishi kerak.

Banklar darajasida amalga oshirish choralari ham muhim bo'lib, likvidlik risk boshqaruvi tizimini mustahkamlash birinchi qadam hisoblanadi. Likvidlik risk bo'yicha alohida bo'lim yaratish zarur, chunki hozirda ko'pchilik banklarda bu funktsiya Xaznachilik bo'limi ichida amalga oshiriladi. Likvidlik risk siyosati va protseduralarini ishlab chiqish, limitlar tizimini joriy etish ya'ni Likvidlik qoplash nisbati, Barqaror moliyalashtirish nisbati, moliyalashtirish kontsentratsiyasi va valyuta bo'yicha limitlar belgilash zarur. Kunlik pul oqimini monitoring qilish tizimini yaratish muhim, chunki likvidlik har kuni o'zgaradi va doimiy nazorat talab qiladi.

Yuqori sifatli likvid aktivlar portfelini shakllantirish ikkinchi muhim qadam hisoblanadi. Markaziy bankda minimal rezervlardan yuqori depozitlar saqlab turish, davlat qimmatli qog'ozlari portfelini yaratish ya'ni Xazina obligatsiyalari sotib olish, yuqori likvidli korporativ obligatsiyalarga sarmoya kiritish, aktivlarni diversifikatsiya qilish zarur. Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish uchinchi qadam bo'lib, chakana omonatlar bazasini kengaytirish muhim, chunki chakana omonatlar eng barqaror manba hisoblanadi. Uzoq muddatli qarzlariga yo'nalish ya'ni ikki-besh yillik obligatsiyalar chiqarish, xalqaro moliyaviy institutlardan kreditlar jalb qilish, subordinirlangan qarzlarni jalb qilish ya'ni ikkinchi daraja kapital sifatida zarur.

Xulosa

Ushbu tadqiqot tijorat banklarida likvidlik riskini baholashning xalqaro tajribasini IMRAD formatida keng qamrovli tahlil qildi va bir qancha muhim xulosalarga kelindi. Basel III likvidlik standartlari ya'ni Likvidlik Qoplash Nisbati va Barqaror Moliyalashtirish Nisbati global bankchilik tizimining barqarorligini sezilarli darajada oshirdi. Ikki ming yetti-sakkiz moliyaviy inqirozidan keyin joriy etilgan bu standartlar banklarni qisqa va uzoq muddatli likvidlik bufferlarini saqlab turishga majbur qildi va bu moliyaviy tizimning umumiy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Xalqaro banklar Basel III talablarini muvaffaqiyatli bajaryaptilar va tahlil qilingan barcha yirik banklar yuz foizdan yuqori Likvidlik qoplash nisbati va Barqaror moliyalashtirish nisbati darajasiga erishdilar. Ko'pchiligi esa minimal talablardan ancha yuqori ko'rsatkichlarni ta'minlamoqdalar va bu ularning ehtiyotkor yondashuvini ko'rsatadi.

Mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida farqlar saqlanib qolmoqda va bu farqlar milliy xususiyatlar, regulyativ yondashuv va bank madaniyatidan kelib chiqadi.

Shveytsariya banklari eng yuqori likvidlik nisbatlariga ega bo'lsa, AQSh banklari optimal darajani ta'minlaydilar, Yevropa banklari esa yuqori ehtiyotkorlik bilan yondashmoqdalar. Yaponiya banklari barqaror va konservativ pozitsiyani saqlab turishmoqda. Stress-testing likvidlik riskini baholashning muhim vositasi hisoblanadi va AQSh hamda Buyuk Britaniya tajribasi stress-testingning banklarning tayyorgarligini oshirishdagi samaradorligini ko'rsatdi. Shaffoflik va bozor intizomi stress-testing samaradorligini oshiruvchi muhim omillardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision. (2008). Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision. Bank for International Settlements, Basel, Switzerland.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2010). Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring. Bank for International Settlements, Basel, Switzerland.
3. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools. Bank for International Settlements, Basel, Switzerland.
4. Hong, H., Huang, J. Z., & Wu, D. (2014). The information content of Basel III liquidity risk measures. *Journal of Financial Stability*, 15, 91-111. 2014.
5. Golubeva, O., Duljic, M., & Keminen, R. (2019). The impact of liquidity risk on bank profitability: some empirical evidence from the European banks following the introduction of Basel III regulations. *Journal of Accounting and Management Information Systems*, 18(4), 455-485.
6. Giordana, G. A., & Schumacher, I. (2013). Bank liquidity risk and monetary policy. Empirical evidence on the impact of Basel III liquidity standards. *International Review of Applied Economics*, 27(5), 633-655. doi:10.1080/02692171.2013.778821
7. Federal Reserve Board. (2015). The Liquidity Coverage Ratio and Corporate Liquidity Management. FEDS Notes, February 26, 2015.
8. Bank for International Settlements. (2025). Liquidity stress tests for banks – range of practices and possible extensions. FSI Insights on policy implementation No 59.
9. JP Morgan Chase Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Bank of America Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Citigroup Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Wells Fargo Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), HSBC Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Barclays Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Deutsche Bank Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), BNP Paribas

Universal Registration Documents (2015-2023), Credit Suisse Annual Reports (2015-2022), UBS Annual Reports va Pillar 3 Disclosures (2015-2023), Mitsubishi UFJ Annual Reports (2015-2023), Mizuho Financial Annual Reports (2015-2023)

10. King, P., & Tarbert, H. (2011). Basel III: an overview. Banking & Financial Services Policy Report, 30(5). Weil, Gotshal & Manges LLP.

11. Berdiyarov, B. (2012). Basic Requirements Of The Basel Committee On Regulating Capital Adequacy And Liquidity Of Commercial Banks. European Journal of Business and Economics, 7(2).

12. Jasienė, M., Martinavičius, J., & Jasevičienė, F. (2012). Bank liquidity risk: Analysis and estimates. Business, Management and Education, 10(1), 1-14.

13. Sbarcea, I. R. (2015). The Basel III Approach on Liquidity Risk. Revista Economică, 67(Supplement), 178-186.

14. Basel Committee on Banking Supervision. (2014). Basel III: The Net Stable Funding Ratio. Bank for International Settlements, Basel, Switzerland.

15. Basel Committee on Banking Supervision. (2016). Basel III Monitoring Report. Bank for International Settlements, Basel, Switzerland.